

40. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Οἱ παιδεῖας εὐμοιροῦντες Εὐρωπαῖοι καὶ ἰδίᾳ οἱ Γερμανοὶ συναισθάνονται ἑαυτοὺς οἰκείους πρὸς τὴν Ἑλλάδα, διότι ἡ ἐπιστήμη αὐτῶν καὶ ἡ τέχνη καὶ πᾶν ὅ τι θεραπεύει καὶ διακοσμεῖ τὴν πνευμα-

μενον ὑπὸ τῆς φωτεινῆς ἀρχῆς (τοῦ αἰθέρος). Ὅφειλομεν νὰ ἀφοσιῶμεν τὸν βίον εἰς τὴν σπουδὴν ἐκείνου καὶ νὰ ὤμεν βέβαιοι ὅτι ὁ γινώσκων τὸν λόγον κατὰ τὸ βάθος αὐτοῦ κατέχει τὴν ὅλην ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀρετὴν. (Αὐτ. 154—160).
Ἡ δὲ Ἰνδικὴ φιλοσοφία εἶναι συναφῆς πρὸς τὴν Ἰνδικὴν θρησκείαν καὶ ἤρτηται ἐξ αὐτῆς καθ' ὅνπερ τρόπον ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία ἐκ τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς. Ὡς θεμελιώδης ἔννοια ὑπόκειται τὸ πᾶν ἓν ἢ ἡ καθαρὰ ἀπόλυτος οὐσία (Βράχμα), πρὸς ἣν ἐνουμένη ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἐπιτυγχάνει τῆς ποθητῆς καταστάσεως τῆς μακαριότητος καὶ θεώσεως. Ἐπιτήδειον δὲ πρὸς τοῦτο μέσον εἶναι εἰς μὲν τὴν θρησκείαν ἡ εὐσέβεια καὶ μετάνοια εἰς δὲ τὴν φιλοσοφίαν ἡ καθαρὰ νόησις. Ὅσον καὶ ἂν διαφέρωσιν ἀλλήλων τὰ φιλοσοφικὰ τῶν Ἰνδῶν συστήματα, κατατείνουνσι πάντα εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τὴν αἰδίου δηλονότι μακαριότητα, τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς περιπλανήσεως καὶ μετενσωματώσεως. Οὕτως ἡ φιλοσοφία τῆς Σάνκχα (Sankhya), ἧς ἰδρυτὴς εἶναι ὁ Καπίλα, διδάσκει ὅτι ἡ ἀπολύτρωσις κατορθοῦται διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς νοήσεως ἀσφαλέστερον καὶ κάλλιον ἢ διὰ τῶν τελετουργιῶν καὶ τῶν ἐξιλαστηρίων θυσιῶν. Ἐξετάζει δὲ τὸ σύστημα τοῦτο τρία τινά, ἧτοι α) τὸν τρόπον τῆς γνώσεως, β) τὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως καὶ γ) τὴν ὠρισμένην μορφήν τῆς γνώσεως τῶν ἀρχῶν. Καὶ τῆς μὲν γνώσεως διακρίνονται τρία εἶδη, τουτέστιν ἡ παρατήρησις καὶ ὁ συλλογισμὸς καὶ ἡ ἄμεσος βεβαιότης γινομένη διὰ τῆς παραδόσεως καὶ ἀποκαλύψεως. Τὰ δὲ τῆς γνώσεως ἀντικείμενα εἶναι πέντε καὶ εἴκοσιν ἄνευ τάξεως παρατιθέμενα· τὸ βαθύτατον αὐτῶν εἶναι τὸ ἀπόλυτον ὄν, μεθ' οὗ ταυτίζεται ἡ συνείδησις. Τέλος δὲ ἡ ὠρισμένη μορφή τῆς γνώσεως εἶναι ἡ τῆς ἀναγκαίας ἢ αἰτιώδους τῶν ὄντων συναφείας, ἧτις ἐμφαίνει ὅτι αἷτιον καὶ ἀποτέλεσμα εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ αὐτὸ (ἡ διαφορὰ αὐτῶν εἶναι μόνον τυπικὴ) καὶ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενὸς ἀλλ' ἀπέρρευσεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Ἐτέρα φιλοσοφία εἶναι ἡ Nyaya, τ. ἔ. ἡ ὑπὸ τοῦ Γκοτάμα μορφωθεῖσα διαλεκτικὴ, ἧτις ἐπεσπάσατο κατ' ἐξοχὴν τὴν προσοχὴν τῶν Ἰνδῶν. Τῆς διαλεκτικῆς ταύτης τὰ μέρη εἶναι τρία, ἡ ἔκφρασις, ὁ ὀρισμὸς καὶ ἡ ἔρευνα· τὸ μὲν πρῶτον χαρακτηρίζει τὸ πρᾶγμα διὰ τοῦ οἰκείου ὀνόματος, τὸ δὲ δεύτερον ἐμφανίζει τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα καὶ τὰς κυρίας ιδιότητας τοῦ πράγματος, τὸ δὲ τρίτον γνωρίζει αὐτὸ κατὰ λόγον καὶ ἀκολουθίαν. Ἡ ἐπιστήμη ἔγκειται ἐν τῇ ἀποδείξει καὶ τῇ ἐναργείᾳ καὶ ἔχει ἔδραν τὴν ψυχὴν. Ἡ συλλογὴ τῆς ψυχῆς εἰς ἑαυτήν, ἡ ἀνύψωσις αὐτῆς εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν καθαρότητα τῆς νοήσεως εἶναι τὸ κύριον ἔργον καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Ἰνδικῆς θρησκείας καὶ φιλοσοφίας. Ἀλλ' αὕτη τείνει εἰς τὴν ἀπόφασιν καὶ ἄρσιν τῆς συνειδήσεως, τούναντίον δὲ ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἄλλη μετέπειτα εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία ἐπιδιώκει τὴν κατάφασιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς. (Αὐτ. 161—184).

τικὴν ζωὴν προῆλθεν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως (διὰ τῶν Ῥωμαίων) ἐκ τῆς Ἑλλάδος. «Ἐάν τις ἐπειρέπειο νὰ ποθῆ τι, θὰ ἐπόθει τοιαύτην χώραν καὶ τοιαύτην κατάστασιν»· δικαίως δὲ ζηλοῖ πᾶς τις καὶ θαυμάζει τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες τὸν ἴδιον αὐτῶν κόσμον ἐδημιούργησαν. Καὶ διετήρησαν μὲν οὗτοι τὰς οὐσιώδεις ἀρχὰς τῆς θρησκείας, τῆς μορφώσεως, τῆς κοινωνικῆς συγκροτήσεως λαβόντες ἐκ τῆς Ἀσίας, Συρίας καὶ Αἰγύπτου ἀλλὰ τὰ ξένα στοιχεῖα ἠφάνισαν ἢ ἠλλοίωσαν τόσον καὶ μετέβαλον ὥστε ὅτι ἐκεῖνοι (ὅπως καὶ ἡμεῖς) τιμῶσι, γινώσκουσι καὶ ἀγαπῶσιν, εἶναι ἴδιον αὐτῶν ἔργον. Διότι εἰς τὴν ξένην ὕλην ὡς βάσιν ἔδωσαν αὐτοὶ τὴν μορφήν, ἣτις εἶναι τὸ οὐσιῶδες καὶ κύριον, ἡ ἰδιαίτουσα πνευματικὴ ζωὴ, τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ κάλλους¹. Ἡ δ' ἐλευθερία τοῦ ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτῶν βίου ἀναφαίνεται καὶ ἐν τῇ διανοήσει, ἣτις παρήγαγε τὴν φιλοσοφίαν². Ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας ἀνάγεται εἰς τὸν ἕκτον π. Χ. αἰῶνα, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κύρου, ὅτε ἔπιπτον ἐν Μ. Ἀσίᾳ αἱ ἰωνικαὶ πόλεις³ ἢ δὲ ἄλλη Ἑλλὰς ἐπαύσατο ἀρχομένη ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἡγεμονικῶν οἴκων καὶ ἡ πατριαρχικὴ ζωὴ εἶχεν ἤδη παρέλθει⁴. Εἰς τοὺς χρόνους λοιπὸν ἐκείνους ἀγῆκουσι καὶ οἱ λεγόμενοι ἑπτὰ σοφοί⁵, οἵτινες κατὰ τὴν προσφυσίαν τοῦ Δικαιάρχου παρατήρησιν⁶ οὔτε σοφοὶ κατ' ἀκρίβειαν ἦσαν οὔτε φιλόσοφοι ἀλλὰ συνετοὶ τινες καὶ νομοθετικοί⁷.

¹ Οἱ Ἕλληνες συνάπτουσιν εἰς ἐνότητα τὴν φύσιν καὶ τὸ πνεῦμα ἀλλὰ κατὰ τρόπον τοιοῦτον ὥστε τὸ πνεῦμα νὰ προέχη τῆς φύσεως, ἣτις ἀποβαίνει ἀπλὴ ἔκφρασις ἐκείνου. Ὅπερ δὲ ἀποτελεῖ τὸ κύριον τοῦ Ἑλληνος γνώρισμα εἶναι τὸ μέτρον, ἡ περιστολὴ τῆς ἀμέτρου δυνάμεως εἰς σαφῆ μορφήν καὶ ἀτομικότητα. Ὁ πλοῦτος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἔγκειται ἐν τῷ πλήθει ὠραίων, ἐπαφροδίτων καὶ τερπνῶν ἀτομικῶν μορφῶν, δημιουργικῶν αἰτίων τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως, τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀρετῆς. (Αὐτ. 191 ἐξ.).

² Αὐτ. 187—193.

³ Τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἰωνῶν εἶχον ἀπειλήσει ὁ Κροῖσος καὶ οἱ Λυδοὶ ἠφάνισε δ' ὕστερον ἡ περσικὴ δεσποτεία· διὸ οἱ πλείστοι κάτοικοι ἐζήτησαν ἄλλους τόπους καὶ ἱδρυσαν ἀποικίας ἰδίᾳ ἐν τῇ Δύσει.

⁴ Αὐτ. 193 ἐξ.

⁵ Τὰ ὀνόματα, ὡς καὶ ὁ ἀριθμὸς, τῶν τοιούτων σοφῶν φέρονται κατὰ διάφορον τρόπον, συνήθως δὲ μνημονεύονται οἱ ἑξῆς· Θαλῆς, Σόλων, Περίανδρος, Κλεόβουλος, Χεῖλων, Βίας, Πιπτακός.

⁶ Διογ. Λαέρτ. 1, 40.

⁷ Τὴν σύνεσιν τῶν περὶ ᾧ ὁ λόγος ἀνδρῶν ἐμφαίνουσιν αἱ παντοῖαι ὑποθήκαι καὶ συμβουλαί. Ὁ Θαλῆς, φέρ' εἰπεῖν, ἔδωκε τοῖς Ἴωσι συμβουλήν ἵνα συνενωθῶσι καὶ ἔχωσιν ἐν κοινὸν βουλευτήριον ἐν Τέφῳ, ἐν τῷ μέσῳ δηλονότι τῆς Ἰωνίας, ἐκάστης πόλεως διατηρούσης τοὺς ἰδίους νόμους καὶ τὴν ἐλευθε-

2. Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων διακρίνεται εἰς τρεῖς μεγάλας περιόδους καθοριζόμενας διὰ τῶν ὀνομάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλωτίνου· ἡ μὲν πρώτη περίοδος περιλαμβάνει τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀπὸ τοῦ Θαλοῦ μέχρι τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ δὲ δευτέρα τὴν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κόσμῳ ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἡ δὲ τρίτη τὸν νέον πλατωνισμόν. Ἀρχεται δηλαδὴ ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς μάλιστα ἀφηρημένης ἐν φυσικῇ ἢ αἰσθητῇ μορφῇ καὶ χωρεῖ εἰς τὴν καθωρισμένην ἰδέαν. Ἡ πρώτη περίοδος περιλαμβάνει τὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφούσης διανοήσεως ἀναπτυσσομένης εἰς ἀπηρτισμένην ἐπιστήμην, ἣν ἐκπροσωπεῖ ὁ Ἀριστοτέλης συνάπτων καὶ συνενῶν τὰ πρὸ αὐτοῦ εὑρημένα. Ἡ δευτέρα περίοδος εἶναι ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐπιστήμης εἰς ἐπὶ μέρους συστήματα, ἡ δὲ τρίτη εἶναι ἡ συναγωγὴ τῶν ἀντιθέσεων εἰς ἓνα ἰδεατόν, νοητὸν καὶ θεῖον κόσμον, ἥτοι εἰς τὴν εἰς ὁλότητα ἀνεπτυγμένην ἰδέαν. Ἡ πρώτη περίοδος πάλιν διαιρεῖται εἰς τρία τμήματα, ὧν τὸ μὲν πρῶτον τελευτᾷ εἰς τὸν Ἀναξαγόραν τὸ δὲ δεύτερον περιλαμβάνει τοὺς Σοφιστάς, τὸν Σωκράτη καὶ τοὺς σωκρατικούς, τὸ δὲ τρίτον τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἐν μὲν τῷ πρῶτῳ τμήματι κρατεῖ ἡ ἐννοία τῆς φύσεως ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἡ ἀρχὴ τῆς ὑποκειμενικότητος ἐν δὲ τῷ τρίτῳ ἡ ἔνωσις ἀμφοτέρων¹.

3. Κέντρον τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἦσαν αἱ ἐν Ἀνατολῇ καὶ Δύσει ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, πόλεις δηλονότι τῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Θράκης, τῆς Ἰταλίας (μεγάλῃς Ἑλλάδος) καὶ τῆς Σικελίας, οἷον Μίλητος καὶ Ἐφεσος, Ἀβδηρα καὶ Κρότων, Ἐλέα καὶ Ἀκράγας. Πρῶτον δὲ αὐτῆς ὑποκείμενον ἦτο τὸ ζήτημα ποία τις ὑπάρχει ἡ τῶν ὄντων ἀρχή, ἡ ἀρχέγονος ὕλη, ἐξ ἧς ἀγεννήτου καὶ ἀμόρφου πάντα συνέστησαν καὶ εἰς ἣν πάντα ἐπιστρέφουσι². Τὴν λύσιν ἐπεχείρησαν νὰ πορίσωσιν οἱ ἐκ Μιλήτου φιλόσοφοι, Θαλῆς καὶ

ρίαν, εἰς ἣν συμβουλήν ἐκεῖνοι μὴ πεισθέντες ἐδουλώθησαν. Οὐχ ἦττον ἀξιόλογον ἀλλὰ ματαίαν συμβουλήν συνεβούλευσε τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ ὁ Βίας, ὅπως συνεκστρατεύσωσιν εἰς Σάρδεις καὶ ἰδρῦσωσιν ἐκεῖ πολιτείαν. Ὁ Σόλων ἐγένετο περιώνυμος ἐν Ἀθήναις νομοθέτης οὐχὶ ὅμως καὶ τέλειος πολιτικός, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς ἑαυτοῦ νόμους καὶ ἀποσοβήσῃ τὴν τυραννίδα τοῦ Πεισιστράτου. Τὰς ὑπαρχούσας κεχωρισμένας ἀρετὰς τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Πεισιστράτου συνάπτουσιν ἐν ἑαυτοῖς Περίανδρος ὁ Κορίνθιος καὶ Πιπτακὸς ὁ Μυτιληναῖος. Ὡσαύτως δὲ μαρτυροῦσι φρόνησιν καὶ κοινωνικὴν ἐμπειρίαν τὰ ἀποδιδόμενα αὐτοῖς ἀποφθέγματα «μέτρον ἄριστον», «μηδὲν ἄγαν» καὶ ἄλλα πολλά. (Αὐτ. 194 ἐξ.).

¹ Αὐτ. 203 ἐξ.

² Αὐτ. 204 ἐξ.

Ἀναξίμανδρος καὶ Ἀναξίμενης. Ὁ τῶν ἑπτὰ σοφῶν κορυφαῖος Θαλῆς ἀπέφηνε τοιαύτην ἀρχὴν τὸ ὕδωρ παρορμηθεὶς ἴσως, καθὰ μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ἡ τροφή καὶ τὰ σπέρματα πάντων εἶναι ὑγρὰ καὶ ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν γίνεται ἐκ τοῦ ὑγροῦ τῆς δὲ φύσεως τῶν ὑγρῶν ἀρχὴ εἶναι τὸ ὕδωρ. Εἰς τοῦτο φαίνεται ὅτι συνετέλεσαν καὶ αἱ δοξασίαι τῶν ἐν παλαιότεροις χρόνοις θεολογησάντων, οἵτινες πατέρας τῆς γενέσεως ἐποίησαν τὸν Ὠκεανὸν καὶ τὴν Τηθῦν καὶ ἐνόμισαν ὅτι τὸ τιμιώτατον πάντων καὶ πρεσβύτατον (εἰς ὃ οἱ θεοὶ ὠρχίζοντο) εἶναι τὸ ὕδωρ (ἢ Στύξ). Ἡ μαρτυρία τοῦ Κικέρωνος ὅτι ὁ Θαλῆς διέκρινεν ἀπὸ τοῦ ὕδατος τὸν θεὸν ἢ τὸν νοῦν ὡς διακοσμητὴν τοῦ παντός εἶναι πλημμελὴς καὶ ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀπόφανσιν τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι πρῶτος ὁ Ἀναξαγόρας ἐποίησατο τὴν διάκρισιν ταύτην. Οὐδὲν δ' ἐπιτρέπει ἡμῖν ὅπως δεχθῶμεν ἐκ τοῦ ἐναντίου μάλιστα ἀποτρέπει ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφικῆς ἀναπτύξεως ἀπὸ τῆς παραδοχῆς ὅτι ὁ Θαλῆς προσένεμεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀρχὴν ὠρισμένην μορφήν¹.

4. Συμπολίτης καὶ φίλος τοῦ Θαλοῦ ἦτο ὁ Ἀναξίμανδρος, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος φιλόσοφος συγγραφεὺς καὶ πρῶτος ὡσαύτως ἔγραψε περίμετρον γῆς καὶ θαλάσσης. Οὗτος ἐθεώρησε τὸ πρῶτον στοιχεῖον ὡς μὴ ὠρισμένον ἀλλὰ κατὰ τὸ ποιὸν καὶ τὸ μέγεθος ἀδιόριστον, ἄπειρον, ὅπερ ὑπάρχει ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον καὶ περιέχει καὶ κυβερνᾷ πάντα. Τὸ ἄπειρον περιέχει δυνάμει ἐν ἑαυτῷ πάντα καὶ αἰδίως κινούμενον ἐκκρίνει τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, ὧν ἀντιθέτων ἢ ἔνωσις ποιεῖ τὸ ὑγρὸν (ὕδωρ). Ἐκ τοῦ ἀπείρου ἐκείνου προῆλθον μυρία οὐράνια σφαῖραι καὶ μυριοὶ κόσμοι, οἵτινες φθείρονται καὶ φθειρόμενοι ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν. Ἡ δὲ γῆ εἶναι κιλινδροειδῆς καὶ περιεβάλλετο ὑπὸ πυρίνης σφαίρας, ἧς ἀπορραγείσης ἐσχηματίσθησαν ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες· οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἠρεμοῦσιν ὡς μακάριοι θεοὶ μακρὰν πάσης πρὸς ἡμᾶς ἀναφορᾶς. Διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς πρώτης ἀρχῆς ὡς ἀπείρου, ὡς ἀπείρου ὕλης, συντελεῖται πρόοδος, διότι τὸ ἀπόλυτον ὄν δὲν εἶναι πλέον καταφατικὸν καὶ μερικὸν ἀλλ' ἀποφατικὸν καὶ καθολικόν, ἄρνησις τοῦ πεπερασμένου².

5. Σύνθεσιν τῶν ἀρχῶν τῶν εἰρημένων φιλοσόφων ἐποίησατο ὁ

¹ Αὐτ. 210—226. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς γίνεται καταφανὴς ἡ ἐξαίρετος τοῦ Ἐγέλου δύναμις περὶ τὴν διερεῦνησιν καὶ ἀνάλυσιν τῶν ζητημάτων τῆς φιλοσόφου ἱστοριογραφίας, ἧς ἀμυδροτάτην παρέχομεν ἐνταῦθα σκιαγραφίαν.

² Αὐτ. 226—230.

ὡς γνωστόν, τὸν ἐν τῇ Κάτῳ Ἰταλίᾳ δρῶντα καὶ ἐκεῖθεν εὐρέως διαδοθέντα ἐπιστημονικὸν ἅμα καὶ πολιτικὸν σύλλογον¹. Κατὰ τὴν θεωρίαν λοιπὸν ταύτην οἱ ἀριθμοὶ εἶναι πρῶτοι πάσης τῆς φύσεως, τὰ στοιχεῖα τῶν ἀριθμῶν εἶναι στοιχεῖα πάντων τῶν ὄντων καὶ ὁ ὅλος κόσμος ἁρμονία καὶ ἀριθμὸς². Εἶναι δὲ οἱ ἀριθμοὶ οὐχὶ ἔξω καὶ χωρὶς ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀλλά, καθὰ μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, συνιστῶσι τὴν τε φύσιν καὶ τὰς ἰδιότητας καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν· εἶναι ἡ ὕλική καὶ μορφωτικὴ τοῦ κόσμου ἀρχή. Πάντες οἱ ἀριθμοὶ ἐκ μονάδων συγκείμενοι διακρίνονται εἰς ἀρτίους καὶ περιττοὺς καὶ συνάπτουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀντίθεσιν ἀμφοτέρων. Ἐκαστος δηλαδὴ ἀριθμὸς ἐμπεριέχει τὸ ἀρτίον καὶ τὸ περιττὸν καί, ἐπειδὴ ἐκεῖνο μὲν συμπίπτει πρὸς τὸ ἄπειρον τοῦτο δὲ πρὸς τὸ πεπερασμένον, ἔπεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς συνδυάζει τὸ ἄπειρον καὶ τὸ πεπερασμένον. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν τὸ μὲν ἄπειρον εἶναι ἡ ὕλη τὸ δὲ πεπερασμένον ἡ μορφή, εὐδηλον ὅτι πᾶς ἀριθμὸς ὡς συνάπτων τὸ ἄπειρον καὶ τὸ πεπερασμένον εἶναι ὕλική ἅμα καὶ μορφωτικὴ ἀρχή. Ὁ ἀριθμὸς ἐμπεριέχει τὴν ἀντίθεσιν τῆς μονάδος καὶ τῆς ἀορίστου δυνάδος, ἥτις ἀντίθεσις κρατεῖ ἐν τε τῷ φυσικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ κόσμῳ κατὰ παντοίας μορφᾶς ἀναχθείσας εἰς δέκα. Ἡ μονὰς καὶ ἡ δυνὰς ὑπάρχουσιν ἐν τῷ πρώτῳ περιττῷ, τῇ τριάδι, ἥτις διὰ τῆς προσθήκης τῆς ἐνάδος ἀναπτύσσεται εἰς τετράδα ἐμπεριέχουσαν τὴν δεκάδα, διότι τὸ σύνολον τῶν τεσσάρων πρώτων ἀριθμῶν εἶναι δέκα. Ἡ τετρακτὺς ἐμπεριέχει τὴν πηγὴν καὶ τὴν ῥίζαν τῆς αἰωνίας φύσεως, διότι εἶναι ὁ λόγος τοῦ παντός, τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ. Ἐν ἐκείνῃ ἐνορεᾶται ἡ ἀρχὴ τῶν λοιπῶν ἀριθμῶν, τὸ δεκαδικὸν σύστημα καὶ ἡ μουσικὴ ἁρμονία. Ἡ μουσικὴ ἁρμονία καὶ τὸ δεκαδικὸν τοῦ κόσμου σύστημα³ συνάπτονται εἰς τὴν ἁρμονίαν τοῦ κόσμου, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ὑπερτάτην ἔννοιαν τοῦ πυθαγορείου φιλοσοφήματος. Οἱ

ἐκάλεσεν ἑαυτὸν οὐχὶ σοφὸν ἀλλὰ φιλόσοφον, καθὰ θεραπεύων τὴν σοφίαν οὐχὶ χάριν πρακτικῆς ὠφελείας ἀλλὰ χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς σοφίας ὡς ἐπιστήμης.

¹ Αἱ περὶ Πυθαγόρου διηγήσεις εἶναι ἀναμειγμένα μετὰ μεταγενεστέρων παραδόξων μυθευμάτων προερχομένων ἐκ τῶν νέων πυθαγορείων καὶ τῶν νέων πλατωνικῶν καὶ παριστῶντων ἐκεῖνον ὡς θαυματοποιὸν τινα καὶ θεῖον ἄνδρα. Πρὸς διακρίβωσιν τῆς πυθαγορείου φιλοσοφίας ὀφείλομεν νὰ ἀποχωρίσωμεν τὰς κατόπιν ἀναξιόπιστους θολεράς πηγὰς καὶ ἀπιδώμεν εἰς τὰς διδακτικὰς εἰδήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Σέξτου τοῦ ἐμπειρικοῦ.

² Μετὰ τὰ φυσ. 1, 5.

³ Τὸ σύστημα τοῦ κόσμου εἶναι δεκαδικόν· περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ κινουῦνται δέκα οὐράνια σώματα, ἐν οἷς περιλαμβάνονται ἡ γῆ καὶ ἡ ἀντίχθων.

πυθαγόρειοι ἰσχυρῶς ἐξαίροντες τὴν ἔννοιαν τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας ἠσχολοῦντο περὶ τὴν ψυχολογίαν καὶ ἐθεράπευον τὴν ἠθικὴν· ἐδίδασκον τὴν μετεμψύχωσιν καὶ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, παρεῖχον ἄξια λόγου βιοτικὰ παραγγέλματα καὶ ἐπίστευον ὅτι τὸ κυριώτατον μέσον τῆς ἀγωγῆς εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ¹.

7. Οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι ἀνερευνῶντες τὴν ἀρχέγονον ὕλην καὶ οἱ πυθαγόρειοι ἀνιχνεύοντες τὴν τε ἀρχέγονον ὕλην καὶ τὴν πρώτην μορφήν περιωρίζοντο εἰς μίαν αἰτίαν, ἐξ ἧς πάντα προῆλθον. Ἄλλ' οὔτε τὸ πλῆθος τὸ ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας ἠρμήνευον οὔτε τὸν τρόπον τῆς ἐξ αὐτῆς γενέσεως τῶν πολλῶν, τουτέστιν οὔτε τὸ πλῆθος διεσάφουν οὔτε τὴν κίνησιν. Ἡ ἔννοια τούτων ἐνεῖχε δυσχερείας καὶ ἠνάγκασε τὴν νόησιν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς ἑαυτὴν καὶ νὰ ἀποδεχθῆ κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἐνέργειαν καθαρὰν καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης αἰσθήσεως. Ἡ τοιαύτη σπουδαία ὑπηρεσία ἀνήκει εἰς τὴν ἐλεατικὴν Σχολήν, ἧς ἰδρυτὴς μὲν ἐγένετο ὁ Ξενοφάνης κυριώτατος δὲ προστάτης ὁ Παρμενίδης μαθηταὶ δὲ ὁ Μέλισσος καὶ ὁ Ζήνων. Ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, σύγχρονος τοῦ Ἀναξιμάνδρου καὶ τοῦ Πυθαγόρου, πένης καὶ πλάνης, ῥαψωδὸς τῶν ἑαυτοῦ ποιημάτων ἐξέθηκε τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας ἐν τῷ ποιήματι «περὶ φύσεως» ἐπιγραφομένῳ. Ἐν τούτῳ ἐδίδασκεν ὅτι ἐν εἶναι τὸ πᾶν καὶ ὁ θεὸς συμφυῆς τοῖς πᾶσιν· ὁ θεὸς εἶναι εἰς «ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος», ἀγέννητος καὶ ἀνώλεθρος, ἀκίνητος καὶ τέλειος. Ἀπιδὼν δηλαδὴ εἰς τὸν ὅλον κόσμον ἀπεφήνατο ὅτι οὗτος εἶναι ὁ θεός. Τοιοῦτοτρόπως ἐγένετο ἐν τοῖς Ἑλλησιν ὁ Ξενοφάνης ἀρχηγέτης τῆς πανθείας καὶ ἀντετάχθη πρὸς τὴν φυσικὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολυθεΐαν, τὰ μυθεύματα τῶν πολλῶν καὶ τὰ πλάσματα τῶν ποιητῶν. Δὲν ἀφίσταται ὅμως ὅλως ἀπὸ τῶν Ἰόνων, διότι παραδέχεται ὕλικὰ στοιχεῖα πρὸς ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων. Τέλος δὲ μεμψιμοιρεῖ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως².

8. Αὐστηρότερον καὶ λογικώτερον διεξήγαγε τὴν ἐλεατικὴν θεωρίαν ὁ Παρμενίδης, ἀκμάσας περὶ τὴν 69^{ην} ὀλυμπιάδα (504—501 π.Χ.) καὶ διδακτικὸν ποίημα «περὶ φύσεως» συγγράψας, ἐν ᾧ διετύπου ἐνθεν μὲν τὴν ἀληθῆ περὶ κόσμου θεωρίαν ἐνθεν δὲ τὴν κατὰ τὴν κοινὴν τῶν πολλῶν δοξασίαν. Κατ' ἐκείνην πᾶσα γένεσις καὶ φθορὰ ἐνέχει τὸ μὴ εἶναι, ὅπερ δὲν ὑπάρχει ὡς «μὴ ὄν»· ὅθεν οὔτε γένεσις ὑπάρχει οὔτε φθορὰ ἀλλὰ μόνον τὸ εἶναι, τὸ ὄν, ὅπερ συμπίπτει πρὸς τὴν καθαρὰν

¹ Αὐτ. 236—296.

² Αὐτ. 298—306.

νόησιν νοεῖν καὶ εἶναι ταυτίζονται. Ἡ γνῶσις αὕτη εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας, ἣν ὁ φιλόσοφος περιγράφει ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ ποιήματος διδάσκων ὅτι τὸ ὄν εἶναι ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον, ὅλον καὶ μονογενές, ἀδιαίρετον καὶ ἀκίνητον, πεπερασμένον καὶ τέλειον. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει ἀπεικονίζει τὴν ὁδὸν τῆς σφαλερᾶς τῶν πολλῶν δοξασίας, καθ' ἣν πλὴν τοῦ ὄντος ὑπάρχει καὶ τὸ μὴ ὄν καὶ ἐντεῦθεν προκύπτουσιν ἀντιθέσεις καὶ ἀντιφάσεις ἐν τε τῇ φύσει τῶν πραγμάτων καὶ τῇ νοήσει τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ τὴν τοιαύτην δοξασίαν δὲν ὑπάρχει μόνον τὸ ὄν ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ ὄν, ἥτοι δύο ἀντίθετοι ἀρχαί, λεγόμεναι ἄλλως φῶς καὶ σκότος (νύξ), θερμὸν καὶ ψυχρὸν ἢ πῦρ καὶ γῆ¹. Τὴν θεωρίαν τοῦ διδασκάλου ἐθεμελίωσαν Μέλισσος ὁ Σάμιος καὶ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης· ἐκεῖνος μὲν² ἔδειξεν ὅτι τὸ ὄν εἶναι αἴδιον, ἀπειρον (ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον), ἐν, ἀκίνητον καὶ ἀμετάβλητον, οὗτος δὲ³ ἀπεδείκνυε διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς τὸ ἀδύνατον τῆς ἐναντίας πρὸς τὴν τοῦ Παρμενίδου ἐκδοχῆς καὶ ἐγένετο ὁ εὐρετῆς τῆς διαλεκτικῆς. Συνέχειαν τῆς ἑλεατικῆς Σχολῆς ἀπετέλεσε μετέπειτα ἡ τάσις ἡ σοφιστικὴ⁴.

9. Ἡ διαλεκτικὴ τῶν Ἐλεατῶν ἀναιροῦσα πάντα τὰ πεπερασμένα καὶ θέτουσα τὸ καθαρὸν εἶναι πρόκειται διαλεκτικὴ ὑποκειμενικὴ, ἀνήκει εἰς τὸ θεωροῦν ὑποκείμενον, ἄνευ δὲ αὐτῆς τὸ Ἐν θὰ ἦτο ἀφηρημένη ταυτότης. Πρόοδον ἐμφαίνει ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ὑποκειμενικῆς εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν διαλεκτικὴν, καθ' ὅσον αὐτὴ ἡ κίνησις λαμβάνεται ὡς τὸ ἀντικείμενον⁵. Ἐνῶ δὲ ὁ Παρμενίδης θέτει τὸ εἶναι καὶ παραδέχεται τὴν διαλεκτικὴν ὡς κίνησιν τοῦ ὑποκειμένου, ὁ Ἡράκλειτος θεωρεῖ τὸ ἀπόλυτον ὡς τὴν κίνησιν, ὡς αὐτὴν τὴν διαλεκτικὴν⁶. Ὁ Ἐφέσιος οὗτος, ὁ σύγχρονος τοῦ Παρμενίδου, ὁ βαρύθυμος καὶ βαθυγνώμων ἀνὴρ καὶ σκοτεινὸς συγγραφεὺς ἔργου, ὅπερ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἀνέθηκεν, εἶναι ὁ πρῶτος φιλόσοφος ὁ ἀποφήνας τὴν οὐσίαν τῶν ἰδεῶν, τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου ὡς τοιαύτην, οἷα εἶναι. Ἡ τολμηρὰ αὐτοῦ διάνοια ἐκήρυξε κατὰ πρῶτον ὅτι πάντα εἶναι καὶ

¹ Αὐτ. 306—316.

² Αὐτ. 316—318.

³ Αὐτ. 318—343.

⁴ Αὐτ. 343.

⁵ Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνει τοὺς ἀριθμοὺς τῶν πυθαγορείων καὶ τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος, διότι θεωροῦνται ὡς οὐσίαι, ὧν μετέχουσι τὰ αἰσθητά, χωρὶς νὰ προσυπάρχη αὐταῖς ἡ δρασις καὶ κίνησις.

⁶ Περὶ τοῦ Ἡρακλείτου ἐπιθι αὐτ. 343—369.

δέν εἶναι, «οὐδὲν μᾶλλον τὸ ὄν τοῦ μὴ ὄντος εἶναι», ἦτοι ὅτι εἶναι καὶ μὴ εἶναι ταυτίζονται· ἡ οὐσία εἶναι ἢ μεταβολὴ τὸ δὲ ἀληθὲς εἶναι μόνον ἢ ἐνότης τῶν ἀντιθέτων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἑλεάτας, οἵτινες ἐδέχοντο μόνον τὸ εἶναι, ὁ Ἡράκλειτος παριστᾷ τὸ ἀπόλυτον ὡς ἐνότητα τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι, ἥτις ἐνότης εἶναι τὸ γίγνεσθαι. Πάντα εὐρίσκονται ἐν διηνεκεῖ μεταβολῇ καὶ ἀδιαλείπτῳ ῥοῇ· «πάντα ῥεῖν εἶναι δὲ παγίως οὐδέν», ὁμοιάζουσι δὲ πρὸς ποταμόν, οὗ τὰ ὕδατα ἐκάστοτε ἐπιρρέουσι διάφορα οὕτως, ὥστε «ποταμῷ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ» ἢ, ὡς προετίμα ὁ Κρατύλος νὰ λέγῃ διορθῶν τὸν Ἡράκλειτον, «οὐδ' ἄπαξ». Τὸ γίγνεσθαι εἶναι καὶ δέν εἶναι, ἐν αὐτῷ συνάπτονται εἰς ἐνότητα οἱ ἀντίθετοι διορισμοί· εἰς τοῦτο δὲ ἀνήκει οὐ μόνον ἡ γένεσις ἀλλὰ καὶ ἡ φθορά· γένεσις καὶ φθορά δέν ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτά, χωριστὰ καὶ διάφορα, ἀλλ' ὡς ἐν καὶ τὸ αὐτό. Τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι εἶναι ἀπλῶς ἀφαιρέσεις, οὐχὶ ἀληθεῖς ὑπάρξεις, τὸ πρῶτον δὲ ἀληθὲς εἶναι τὸ γίγνεσθαι¹· τὸ πᾶν, τὸ ἀπόλυτον, εἶναι τὸ γίγνεσθαι. Τὸ ἐν τοῦ Ἡρακλείτου, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλάτωνος², «διαφερόμενον αὐτὸ ἑαυτῷ συμφέρεται»· αὕτη εἶναι ἡ πορεία τῆς ζωῆς ὡς ἡ ἀρμονία τόξου καὶ λύρας καί, ὅπως εἶπειν, δεσπόζει παντὸς τοῦ κόσμου ὁ νόμος τῆς ἀντιθέσεως. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος γένεσις καὶ ῥοῇ τῶν πραγμάτων δύναται νὰ ἐποπτευθῇ κάλλιστα ἐν τῷ χρόνῳ, ὅστις εἶναι στιγμὴ ἅμα γινομένη καὶ ἀφανιζομένη, εἶναι τὸ ἀεὶ ῥέον παρόν, (ὁ χρόνος εἶναι καθ' Ἡράκλειτον τὸ «πρῶτον σῶμα»). Ἡ Ἡρακλείτειος ἀρχὴ λαμβάνει καὶ πραγματικὴν, φυσικὴν, μορφήν οἷτω δὲ παρίσταται ὡς πῦρ, ὡς πρῶτον στοιχεῖον, ψυχὴ καὶ οὐσία τῆς προόδου τῆς φύσεως. Ἡ ἀνάπτυξις καὶ πορεία τοῦ κόσμου εἶναι μεταμόρφωσις τοῦ πυρός· τὸ πῦρ μεταβαίνει εἰς τὸ ἐναντίον αὐτοῦ, εἰς τὸ ὑγρόν, τὸ ὕδωρ, τοῦτο δὲ εἰς τὴν γῆν καὶ τάνάπαλιν ἡ γῆ εἰς τὸ ὕδωρ καὶ εἰς τὸ πῦρ, ὥστε ἡ ὅλη τοῦ κόσμου πορεία προέρχεται ἐκ τοῦ πυρός καὶ εἰς τὸ πῦρ ἐπιστρέφει. Ἡ μὲν ἐκ τοῦ πυρός πρόοδος εἶναι ἡ «ὁδὸς κάτω», ἡ δὲ εἰς ἐκεῖνο ἐπιστροφή ἡ «ὁδὸς ἄνω»· ἐκείνη μὲν εἶναι πόλεμος, ἔρις, αὕτη δὲ ὁμολογία, εἰρήνη. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἡ τοῦ κόσμου πορεία διαγράφει κύκλον (ὁδὸς ἄνω κάτω μίση)· τὸ ζῶν καὶ κινούμενον ἐν τῇ φύσει εἶναι τὸ πῦρ, «κόσμον τόνδε τὸν αὐτὸν ἀπάντων οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ

¹ Ὁ νοῦς χωρίζει τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι καὶ ἐκλαμβάνει αὐτὰ ὡς ἀληθῆ καὶ ἔγκυρα· ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ὁ λόγος διορθᾷ ὅτι τὸ ἕτερον ἐμπεριέχεται ἐν τῷ ἄλλῳ. (Αὐτ. 350).

² Συμπόσ. 187 Α.

ἔσται πῦρ αἰείζων ἀπτόμενον μέτρῳ καὶ σβεννύμενον μέτρῳ». Ἐν τῇ
 ῥοῇ τῶν πάντων ἐν μόνον ὑπάρχει σταθερὸν καὶ καθολικόν, ἡ ἐνότης
 τῶν ἀντιθέτων, καθ' ἣν εἶναι καὶ μὴ εἶναι ταυτίζονται. Ἡ ἐνότης
 δὲ αὕτη εἶναι ἡ ἀνάγκη (εἴμαρμένη) καὶ ἡ δικαιοσύνη (δίκη) τοῦ
 κόσμου ἡ ἀποκαλύπτουσα τὸν διὰ τοῦ παντὸς διήκοντα λόγον. Ἡ ἐπί-
 γνωσις καὶ ἀκολουθία τοῦ λόγου ἐκείνου, τοῦ κοινοῦ λόγου, ἀπεργά-
 ζεται τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἠθικὴν νοοῦμεν καὶ πράττομεν ὀρθῶς μετέ-
 χοντες τοῦ θεοῦ λόγου. Διὸ καὶ ὑποτιμῶνται αἱ αἰσθήσεις ὡς κακοὶ
 μάρτυρες τῆς ἀληθείας κακίζεται δὲ ἡ ἐνέργεια τῶν πολλῶν ἡ γινομένη
 ὡσεὶ εἶχον ἴδιον λόγον (ἰδίαν φρόνησιν)¹, περιφρονεῖται δὲ ἡ πολυ-
 μάθεια ἡ μὴ διαγινώσκουσα τὸν κρατοῦντα πάντων νοῦν. εἶναι προ-
 φανές ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου ἡ κηρύττουσα τὴν ἐνότητα
 τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἐξαίρουσα τὸν λόγον ἔμελλε νὰ ἔχη τῷ Ἐγέλῳ
 ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ἐκφέρει
 περὶ ἐκείνου παραπλησίαν καὶ ὁ Σωκράτης κρίσιν ὅσα γινώσκομεν,
 λέγει, περὶ τοῦ Ἡρακλείτου, εἶναι ἐξαίρετα, περὶ ἐκείνων δὲ τῶν θεω-
 ρημάτων αὐτοῦ, ὅσα δὲν παρεδόθησαν ἡμῖν καὶ παραμένουσιν ἄγνω-
 στα, ὀφείλομεν νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὑπῆρξαν ὡσαύτως ἐξαίρετα καὶ σπου-
 दाῖα ἀποβλέποντες εἰς τὴν ὠφέλειαν τῶν ἐπιγενεστέρων πρέπει νὰ
 εἴπωμεν ὅτι τὰ γνωστὰ ἠρακλείτεια διδάγματα εἶναι ἄξια ἐπιστάσεως
 καὶ διαφυλάξεως². Ῥητῶς δὲ ὁμολογεῖ ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει τοῦ Ἡρα-
 κλείτου ἀπόφανσις, ἣν δὲν εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ Λογικὴν³ καὶ
 παρατηρεῖ προσέτι ὅτι ἡ ἠρακλείτειος φιλοσοφία δὲν εἶναι παρελθούσα
 καὶ νῦν ἄκυρος φιλοσοφία ἀλλ' ὅτι αἱ ἀρχαὶ ταύτης εἶναι οὐσιώδεις
 καὶ ἐγένοντο ἀποδεκταὶ εἰς τὴν Λογικὴν αὐτοῦ⁴.

10. Ἡ ἐλεατική φιλοσοφία καὶ ἡ ἠρακλείτειος εἶναι πρὸς ἀλλήλας
 ἀντίθετοι. Κατ' ἐκείνην μὲν κρατεῖ τὸ πᾶσαν πολλότητα καὶ κίνησιν ἀπο-

¹ Ἐνταῦθα ὁ Ἐγελος ἐκχύνεται εἰς θαυμασμὸν πρὸς τὸν Ἡράκλειτον, οὗ τοὺς λόγους καλεῖ «μεγάλους καὶ σπουδαίους» ἐπάγεται δὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι συνείδησις τῆς ἀληθείας μόνον ὡς συνείδησις τοῦ καθολικοῦ· συνείδησις τοῦ μερικοῦ καὶ ἐνέργεια μερική, ἥτοι πρωτοτυπία ἔχουσα ἰδιάζον περιεχόμενον καὶ ἰδιάζουσαν μορφὴν, εἶναι ἀναλήθης καὶ κακή. Ἡ πλάνη ἄρα καὶ τὸ κακὸν προέρχεται ἐκ τῆς μερικεύσεως τῆς νοήσεως, ἐκ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τοῦ καθολικοῦ. Βεβαίως οἱ ἄνθρωποι ὑπολαμβάνουσι συνήθως ὅτι προτέρημα εἶναι τὸ νοεῖν ἰδιαίτερόν τι καὶ διάφορον τοῦ κοινοῦ· ἡ δοξασία ὁμως αὕτη εἶναι σφαλερὰ. (Αὐτ. 368).

² Αὐτ. 369.

³ Αὐτ. 344.

⁴ Αὐτ. 350.

κλειῖον εἶναι, κατὰ ταύτην δὲ τοῦναντίον δεσπόζει τὸ πρὸς τὸ μὴ εἶναι ταιτιζόμενον καὶ ἐν ἀδιαλείπτῳ ῥοῇ εὐρισκόμενον διὰ τοῦτο δὲ εἰς τὴν πολλότητα διηνεκῶς μεταβαῖνον καὶ ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν ἐνότητα ἐπιστρέφον εἶναι. Κατ' ἐκείνην μὲν ἢ ἀντίφασις εἶναι ἀδύνατος κατὰ ταύτην δὲ ἢ ἀντίφασις ἀποτελεῖ τὸν σφυγμὸν τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου. Τὰ τόσον ἀντικείμενα πρὸς ἄλληλα φιλοσοφήματα συνεννοῦνται ἐν ἄλλῳ τινὶ τρίτῳ καὶ ἀμφοτέρων περιεκτικῷ συστήματι, οὗ εἰσηγητῆς ἐγένετο ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Οὗτος περὶ τὴν 70ὴν Ὀλυμπιάδα γεννηθεὶς ἦτο Ἀκραγαντῖνος καὶ φέρεται ὡς θαυματοποιὸς καὶ γόης παραπλησίως τῷ Πυθαγόρῳ διεκρίνετο δὲ κατὰ τὴν ῥητορικὴν δεινότητα καὶ τὴν ποιητικὴν γλῶσσαν φαινομένην καὶ ἐν τοῖς περισωθεῖσιν ἀποσπάσμασι τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς λοιπὸν μέσῃν πορευόμενος ὁδὸν παραδέχεται μὲν τὸ εἶναι, ὅπερ ἀποκλείει πᾶσαν κίνησιν καὶ μεταβολήν, παραδέχεται δὲ πάλιν τὸ γίνεσθαι πρὸς ἐξήγησιν τῆς κινήσεως καὶ πορείας τοῦ κόσμου. Ὁρμᾶται ἀπὸ τεσσάρων στοιχείων (προσθέτων εἰς τὰ τέως εἰσηγμένα τρία τὴν γῆν), ἅτινα νοεῖ ὡς ἀγεννήτους καὶ ἀνωλέθρους, ἀναλλοιώτους καὶ ἀμεταβλήτους πρώτας οὐσίας, τὰ «*δριζώματα πάντων*». Ταῦτα ἐνοῦνται καὶ χωρίζονται διὰ δύο δυνάμεων· καὶ ἐνούμενα μὲν διὰ τῆς «*φιλότητος*» ποιοῦσι τὴν γέννησιν χωριζόμενα δὲ διὰ τοῦ «*νείκους*» τὴν φθοράν, ἐν μέρει δὲ μόνον ἐνούμενα καὶ χωριζόμενα παράγουσι τὴν ἀλλοίωσιν τῶν ὄντων καὶ ποικιλίαν τῶν πραγμάτων. Εἰς τὴν κοσμολογίαν, ὡς καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν γνωσιολογίαν, τοῦ Ἐμπεδοκλέους δὲν εἰσέρχεται ὁ Ἐγγελοσ ἄλλως τε καὶ διότι νομίζει ὅτι ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ δὲν εἶναι πολλοῦ λόγου καὶ διαφέροντος ἀξία¹.

11. Ἡ ἐννοια τῶν πολλῶν στοιχείων, εἰς ἃ ἀπεδόθη ὁ μερισμός, ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ ἀναλλοίωτον, προήγαγεν εἰς τὴν παραδοχὴν ἀμεταβλήτων καὶ ἀμερίστων, ἀποίων καὶ ἀναριθμῆτων στοιχείων ἢ ἀτόμων φερομένων ἐν τῷ κενῷ. Ὑπέτέθησαν λοιπὸν δύο κύριαι ἀρχαί, τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, τὸ πλήρες καὶ τὸ κενόν, τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πρόοδος ἐγένετο διὰ τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου², ὧν ἐκεῖνος μὲν εἰσήγαγεν οὗτος δὲ προήγαγε

¹ Αὐτ. 370—380.

² Τὰ κατὰ τὸν Λευκίππον εἶναι ἡμῖν ἄγνωστα, ὅποτε καὶ ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ἀμφισβητεῖται. Ὁ δὲ Δημόκριτος ἦτο Ἀβδηρίτης καὶ ἐγεννήθη περὶ τὸ 460 π. Χ.· κατέστη εὐδοκιμώτατος πικρὰ τοῖς συμπολίταις διὰ τὴν σοφίαν, εἰς ἣν συνεβάλλοντο καὶ αἱ μακραὶ αὐτοῦ ἀποδημίαι. Τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον διελάμβανε περὶ τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων καὶ ἐπεγράφετο «*διὰ·κοσμος*».

τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν τὴν κηρύττουσαν ὅτι τὸ μὴ ὄν ὑπάρχει οὐχ ἦττον τοῦ ὄντος¹. Τὰ ἅτομα διακρίνονται κατὰ τὸ σχῆμα, τὴν τάξιν καὶ τὴν θέσιν (ἔνσμων καὶ διαθιγῆ καὶ τροπῆ), ἔτι δὲ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάρος, δι' οὗ κινουῦνται καὶ πίπτουσιν οὕτως ἀνισοταχῶς, ὥστε τὰ κουφότερα ὠθοῦνται ὑπὸ τῶν βαρυτέρων πρὸς τὰ ἄνω καὶ τίθενται εἰς δίνην. Ὅθεν γεννῶνται κόσμοι ἀναρίθμητοι, ὅποτε καὶ τὰ ἅτομα καὶ τὸ κενὸν εἶναι ἄπειρα. Ὅπως πάντα οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ συγκείται ἐξ ἀτόμων, πλὴν ὅτι τὰ ψυχικὰ ἅτομα εἶναι σφαιροειδῆ καὶ πυρώδη, ἅτινα δι' ὅλου τοῦ σώματος διήκουσι καὶ εἰς τὴν αἴσθησιν συντελοῦσιν. Ὅπερ δὲ σημειώσεως ἄξιον εἶναι ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐθεώρησε τὰς ιδιότητας τῶν πραγμάτων ὡς παραγώγους καὶ ταύτας πάλιν διέκρινεν εἰς πρωτευούσας καὶ δευτερευούσας προλαμβάνων τὴν μετὰ πολλοὺς αἰῶνας ἕστερον ἀναπτυχθεῖσαν διδασκαλίαν τοῦ Locke. Ὁ Ἐγγελοσ γνωματεύει ὅτι, ὅπως ἡ θεωρητικὴ Λογικὴ προβαίνει ἀπὸ τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι εἰς τὸ γίνεσθαι, οὕτω καὶ ἡ τῆς φιλοσοφίας ἱστορία χωρεῖ ἀπὸ τοῦ Παρμενίδου εἰς τὸν Ἡράκλειτον καὶ ἀπὸ τούτου εἰς τοὺς ἀτομικούς. Τὴν ἀρχὴν αὐτῶν χαρακτηρίζει ὡς ἐλλιπῆ μὲν καὶ ἀτελῆ ἀλλ' ὡς οὐσιῶδες πάσης λογικῆς φιλοσοφίας στοιχεῖον².

12. Ὁ εἰς Ἀθήνας τὴν φιλοσοφίαν μεταγαγὼν καὶ τὸν χρυσοῦν τοῦ Περικλέους αἰῶνα κοσμήσας Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος³ προὔποθέτει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τῶν ἀτομικῶν. Συμφωνῶν μὲν τῷ Ἐμπεδοκλεῖ⁴ καὶ τοῖς Ἐλεάταις ἀρνεῖται πᾶσαν γένεσιν καὶ φθοράν, διαφωνῶν δὲ τοῖς ἀτομικοῖς ἀρνεῖται τὸ κενόν, μετ' ἀμφοτέρων δὲ ἀποφαίνεται ὅτι τὰ πρῶτα στοιχεῖα εἶναι πολλὰ καὶ αἴδια καὶ ὅτι ἡ λεγομένη γένεσις καὶ φθορὰ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἔνωσις καὶ χωρισμὸς προὔπαρχόντων στοιχείων, ἧτοι ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως⁵. Αἰτία ὅμως τῆς κινήσεως δὲν εἶναι ἡ ὕλη ἀλλ' ὁ νοῦς, ὅστις εἶναι ἄπειρος, αὐτοκρατὴς καὶ καθαρὸς, μόνος αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ, ἀμιγῆς καὶ αὐτοτελής, παγγνώστης καὶ ἰσχυρότατος. Οὕτω νῦν τὸ πρῶ-

¹ Περὶ Λευκίππου καὶ Δημοκρίτου ἰδὲ αὐτ. 380—396.

² Πβλ. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 381 καὶ 383.

³ Ὁ Ἀναξαγόρας περὶ τὸ 500 π. Χ. γεννηθεὶς ἐπεδόθη πρῶτως εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἧς χάριν πολλὰς ἐποιήσατο ἀποδημίας καὶ τέλος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἐνθα καὶ φίλος τοῦ Περικλέους ἐγένετο. Ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ ἐντεῦθεν μετέβη εἰς Λάμψακον, ὅπου ἐτελεύτησε τῷ 428. Ἔργον φιλοσοφικὸν συνέγραψε «περὶ φύσεως», οὗ σφύζονται ἀποσπάσματα.

⁴ Ὁ Ἀναξαγόρας ἦτο, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ μὲν τὰ ἔτη πρεσβύτερος κατὰ δὲ τὰ ἔργα νεώτερος τοῦ Ἐμπεδοκλέους.

⁵ Περὶ Ἀναξαγόρου ἐπιθι αὐτόθι 396—414.

τον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀντιτάττεται ὁ νοῦς πρὸς τὴν ὕλην καὶ τίθεται ὁ δυϊσμός. Ὁ νοῦς λοιπὸν εἶναι ἢ κινουῦσα καὶ κοσμοῦσα τὸ σύμπαν ἀρχή, ἔχουσα πρὸς τὸ χάος ὡς ὁ Περικλῆς πρὸς τὸν δῆμον. Τὸ χάος ἀποτελοῦσι τὰ συμπεφυρμένα πρῶτα ἔνυλα στοιχεῖα, μυρία μὲν τὸν ἀριθμὸν ἀλλ' οὐχὶ (ὡς παρὰ τοῖς ἀτομικοῖς) ἀμέριστα¹. Ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ ἐκείνῃ καταστάσει πάντα ἦσαν μεμειγμένα («ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν»), ἐπελθὼν δὲ ὁ νοῦς παρήγαγε κίνησιν, δι' ἧς διακρίνονται τὰ στοιχεῖα καὶ ἐνοῦνται τὰ ὁμοειδῆ. Εἰ καὶ προέβη πολὺ περαιτέρω τῶν ἄλλων ὁ Ἄναξαγόρας διὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ νοῦ², ὅμως παρέλιπε νὰ ποιήσῃται τὴν προσήκουσαν χρῆσιν αὐτοῦ· διότι πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου ἐχρησιμοποίησε καὶ αὐτὸς τὴν συνήθη μέθοδον, τὴν μηχανικὴν, καὶ μόνον ἐν ἀνάγκῃ κατέφευγεν εἰς τὸν νοῦν ὡς τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεόν³. Ἡ ἀξία τοῦ φιλοσόφου τούτου ἔγκειται ἐν τῷ δυϊσμῷ, δι' οὗ τερματίζεται ἡ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων καὶ προβάλλεται εἰς λύσιν νέον πρόβλημα⁴.

13. Τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς μετέπειτα φιλοσοφίας εἶναι τόδε· τίς ὁ κινῶν καὶ διαμορφῶν τὸν κόσμον νοῦς; Ἡ ἄμεσος καὶ κατὰ τὴν ἐμπειρίαν ἀπόκρισις εἶναι ὅτι τοιοῦτος νοῦς εἶναι τὸ διανοούμενον ὑποκείμενον, ὅπερ διασκοπεῖ τὰς κρατούσας ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμεις καὶ γινώσκει νὰ χρησιμοποιῆ αὐτὰς χάριν ἰδίων σκοπῶν. Ἐν τῇ γνώσει τῶν δυνάμεων τούτων ἔγκειται ἡ τέχνη τοῦ νὰ εἶναι τις σοφὸς καὶ νὰ ποιῆ τοὺς ἄλλους σοφοὺς (ἡ τέχνη τοῦ σοφίζεσθαι καὶ σοφίζειν), οἱ δὲ ἀσκοῦντες αὐτὴν ἐλέγοντο σοφισταὶ καὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι δημόσιοι διδάσκαλοι οἱ ἀντὶ τῶν ποιητῶν καὶ ῥαψωδῶν τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος περιερχόμενοι καὶ τὴν διδασκαλίαν ἀντὶ μισθοῦ παρέχοντες· ἐδίδασκον πᾶσαν δυνατὴν γνῶσιν καὶ ἐμπειρίαν καὶ ἰδίᾳ παρεσκευάζον εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ὑπισχνούμενοι ὅτι θὰ καταστήσωσι τοὺς μαθητὰς δεινοὺς περὶ τὸ πράττειν καὶ λέγειν, ἐπιτηδείους εἰς τὸ κυβερνᾶν τὸν τε οἶκον καὶ τὰ

¹ Τὰ πρῶτα στοιχεῖα εἶναι ἀπλᾶ καὶ λέγονται ὑπὸ τοῦ Ἄναξαγόρου σ π έ ρ - μ α τ α ἢ χ ρ ή μ α τ α, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους ὀνομάζονται κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν ὁμοιομερῆ, διότι ἕκαστον μέρος αὐτῶν εἶναι ὁμώνυμον πρὸς τὸ ὅλον (οἶον τὸ ὄστον καὶ τὸ αἷμα, ἡ σὰρξ καὶ ὁ μυελὸς καὶ ὅσα τοιαῦτα).

² Ὁ Ἀριστοτέλης (Μετὰ τὰ φυσ. 1, 3. 984b 15) παρατηρεῖ· «Νοῦν δὴ τις εἰπὼν ἐνεῖναι, καθάπερ ἐν τοῖς ζῴοις, καὶ ἐν τῇ φύσει τὸν αἴτιον τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης οἶον νήφων ἐφάνη παρ' εἰκῇ λέγοντας τοὺς πρότερον».

³ Πβλ. Πλάτ. Φαίδ. Ἀριστ. Μετὰ τὰ φυσ. 1, 4. 985 a 18 ἔξ.

⁴ Ὁ Ἐγελος ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους φρονεῖ ὅτι τὸ κέρδος τὸ ἐκ τῆς πρώτης περιόδου τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι πολὺ μέγα· ἡ διανόησις εἶναι εἰσέτι νέα, οἱ διορισμοὶ πενιχροί, ἀφηρημένοι, ἐνδεεῖς· ἡ νόησις ἔχει μόνον ὀλίγους διορισμοὺς καὶ τούτους οὐχὶ ἐπαρκεῖς. Μόλις δὲ παρὰ τῷ Ἄναξαγόρᾳ εὐρίσκωμεν τὸ καθολικὸν ὡς τὴν καθορίζουσαν ἑαυτὴν ἐνέργειαν. Αὐτ. 432.

πραγμάτα τὰ κοινά¹. Ἄλλ' ἢ ὑπερβάλλουσα ἕξαρχις τοῦ ὑποκειμενικοῦ διαλογισμοῦ ἀφανίζει πᾶσαν πίστιν εἰς τὸ ἀξίωμα καὶ διαλύει τὸ κῦρος τῶν κριτουσῶν ἀντικειμενικῶν δυνάμεων, αἵτινες μετατίθενται ἤδη καὶ ὑποτάττονται εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν συνείδησιν. Ἡ ἐντεῦθεν προκύπτουσα κρίσιμος περίοδος, ἣν διέρχεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τὴν πορείαν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἶναι ὁ διαφωτισμός. Δημιουργοὶ δὲ τοῦ ἐλληνικοῦ διαφωτισμοῦ ὑπῆρξαν οἱ σοφισταὶ ἐπιφανέντες κατὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον τὸν καταβαλόντα τὰς Ἀθήνας καὶ συντροίψαντα τὴν ὅλην Ἑλλάδα. Οὗτοι προέβησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι δύνανται νὰ ἀποδεικνύωσι πάντα, νὰ εὐρίσκωσι καὶ προσάγωσι λόγους ὑπὲρ οἰουδήποτε ἢ καθ' οἰουδήποτε πράγματος κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ τὸ συμφέρον². Ἐκ τῶν σοφιστῶν περιφανέστατοι ὁμολογοῦνται δύο, Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης καὶ Γοργίας ὁ Λεοντῖνος. Ἐκεῖνος μὲν³ (ὀλίγω πρεσβύτερος τοῦ Σωκράτους) ἀμφέβαλλε περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν θεῶν⁴ καὶ ἀπεφαίνετο ὅτι οὐχὶ ὄντα καθ' ἑαυτὰ ἀλλὰ μόνον φαινόμενα ὑπάρχουσιν, ἅτινα εἰς ἄλλον ἄλλως φαίνονται, οὕτως ὥστε μέτρον πάντων εἶναι ὁ ἄνθρωπος⁵. οὗτος⁶ δ' ἐν τῷ «περὶ φύσεως ἢ περὶ τοῦ μὴ ὄντος» συγγράμματι ἀπεδείκνυεν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει, καὶ ἂν ὑπάρχη, εἶναι ἀκατάληπτον εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἂν ὑπάρχη καταληπτόν, εἶναι ἀνερομήνευτον εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ ὅτι ὁ Ἐγελος πρῶτος διέγνω τὴν ἱστορικὴν τῶν σοφιστῶν σημασίαν⁷ καὶ ἀπένειμεν αὐτοῖς τὴν προσήκουσαν ἀξίαν⁸.

¹ Ἐκπρεπῆ εἰκόνα τῶν σοφιστῶν καὶ τοῦ ἔργου αὐτῶν παρέχει ὁ Πλάτων κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ διαλόγῳ τῷ φέροντι τὸ ὄνομα τοῦ Πρωταγόρου.

² Πλάτων. Γοργ. 452 καὶ 457.

³ Αὐτ. 28—35.

⁴ Ὁ περὶ τῶν θεῶν λόγος τοῦ Πρωταγόρου ἤρχετο ὡδε· «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθ' ὡς εἰσίν, οὐθ' ὡς οὐκ εἰσίν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τε ἀδηλότης καὶ βραχύς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου». (Διογ. 9, 51).

⁵ Πλάτ. Θεαίτ. 152 Α. «φησὶ (Πρωταγόρας) πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπον εἶναι, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων, ὡς οὐκ ἔστιν». Σέξτ. π. Μαθ. 9, 56. Ἄνθρωπος ἐνταῦθα νοεῖται οὐχὶ ὁ συνειδῶς ἑαυτὸν λόγος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἔλλογον αὐτοῦ φύσιν, κατὰ τὴν καθολικὴν αὐτοῦ οὐσίαν, ἀλλ' ὁ καθ' ἕκαστον καὶ τυχὼν ἄνθρωπος, τὸ ἐμπειρικὸν ὑποκείμενον. (Ἐγελ. 18, 30).

⁶ Αὐτ. 35—42.

⁷ Περὶ τῶν σοφιστῶν γενικῶς διαλαμβάνει ὁ Ἐγελος ἐνταῦθα (τ. 18) σ. 5—28.

⁸ Οἱ σοφισταὶ κατὰ τὸν Ἐγελον ἀνήκουσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἕνεκα τῆς συστηματικῆς παιδείσεως, οὐχὶ δ' ἕνεκα τῆς διανοήσεως αὐτῶν. (Αὐτ. 27).

14. Κατὰ τῶν σοφιστῶν, οἵτινες συνάπτοντες τὴν ἀλήθειαν πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν συνείδησιν ἠρνοῦντο τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν ἐκείνης καὶ ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἔταττον τὰς ἐπὶ μέρος τῶν πολλῶν δοξασίας, ἀντεπεξῆλθε σφοδρῶς ὁ Σωκράτης, «οὐ μόνον σπουδαιοτάτη μορφή ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας καὶ μάλιστα διαφέρουσα ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἀρχαιότητος ἀλλὰ καὶ πρόσωπον κοσμοϊστορικόν». Οὗτος γεννηθεὶς τῷ 469 π. Χ. κατέλιπε πρωίμως τὴν τέχνην τοῦ πατρὸς (τὴν γλυπτικὴν) καὶ ἔργον τοῦ βίου ἔθετο τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας καὶ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς· ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ὁ τρόπος τῆς φιλοσοφίας εἶναι συναφῆς πρὸς τὸν βίον αὐτοῦ, πρὸς τὴν ἐν ἀναστροφῇ μετ' ἄλλων ζωὴν. Ὁ Σωκράτης ἦτο ἀδαμαντίνως πεπεισμένος ὅτι τὸν κόσμον κυβερνᾷ νοῦς, ὅστις εἶναι μὲν ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς φύσεως ἐκάστου νοοῦντος ὑποκειμένου ἀλλὰ δύναται καὶ πρέπει νὰ γνωσθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Ἡ διάγνωσις τῆς ὑπάρξεως νοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου ἄγει τὸν Σωκράτη εἰς μεγάλην ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς σοφιστάς· ἡ δὲ ὁμολογία πάλιν ὑπ' ἐκείνου καὶ ἀναγνώρισις νοῦ ὑποκειμενικοῦ ποιεῖ ὅμοιον πρὸς τούτους. Ἀλλ' ἡ ὁμοιότης παρέσυρε πολλοὺς εἰς τὸ νὰ παρίδωσι τὸ χάσμα τὸ χωρίζον σοφιστάς καὶ Σωκράτη. Ἐκεῖνοι μὲν ἠρνοῦντο τὴν πρὸς πάντας ἰσχύουσαν ἀλήθειαν καὶ διετείνοντο ὅτι πᾶσά τις πρότασις δύναται διὰ τῆς ῥητορικῆς νὰ τεθῇ ἢ αὐτὴ καὶ νὰ ἀρθῇ· ὁ δὲ Σωκράτης ἐκ τοῦ ἐναντίου παρεδέχετο ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν ἐγκειμένην ἐν τῇ κοινῇ πεποιθήσει, ἣν πορίζει οὐχὶ ἡ ῥητορικὴ ἀλλ' ἡ συζήτησις καὶ ὁ διάλογος. Οὕτως ἡ σωκρατικὴ φιλοσοφία προσελάμβανε χαρακτῆρα διαλογικόν, μορφήν ὁμιλίας, ἣν ὁ φιλόσοφος συνῆπτε πανταχοῦ ἐν Ἀθήναις, εἴτε ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ τοῖς ἐργαστηρίοις εἴτε ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ ἄλλοις δημοσίοις τόποις. Ὁ δὲ τρόπος τοῦ διαλόγου καὶ ἡ μέθοδος τῆς συζητήσεως ἦσαν συναφῆ πρὸς τὴν λεγομένην σωκρατικὴν *εἰρωνείαν* καὶ τὴν *μαιευτικὴν τέχνην*¹. Ἐξαίρων ὁ φιλόσοφος τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἀλήθειαν προθυμεῖται νὰ καταστήσῃ αὐτὴν συνειδητὴν ἐν τῇ μορφῇ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐξαρθῆσῃ τὴν ὀρθὴν καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν ἐκ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως· οὕτω τρέπει τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ παρέχει εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν διάνοησιν τὴν ἔμφασιν τῆς *ἠθικῆς φιλοσοφίας*². Τὸ θετικόν, ὅπερ ὁ Σωκράτης ἀνέπτυσσεν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν συνομιλητῶν προκαλῶν αὐτοῖς

¹ Αὐτ. 57—67.

² Ὁ Κικέρων (Tuscul. quaest. 5, 4) εἶπε περὶ τοῦ Σωκράτους ὅτι τὴν φιλοσοφίαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατεβίβασεν εἰς τὴν γῆν καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὰς οἰκίας καὶ τὴν ἀγορὰν (εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων). Αὐτ. 47.

πρότερον σύγχυσιν καὶ ὀδηγῶν εἰς σκέψιν, ἦτο τὸ ἐκ τῆς γνώσεως ἀγαθόν, τὸ συνειδητὸν ἀγαθὸν καὶ καλόν, τὸ αἶδιον, τὸ καθ' ἑαυτὸ καθολικὸν τὸ ὑπὸ τῆς νοήσεως καθοριζόμενον, ἦτοι τὸ ἀληθές καί, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι σκοπός, τὸ ἀγαθόν¹. Τοῦτο δὲν παρέχεται ἔξωθεν ἔτοιμον ἀλλὰ βασανίζεται καὶ ἐλέγχεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως· ἀντὶ τῆς καθ' ἑξιν καὶ παραδεδομένης (τῆς ἀνεπιγνώστου) ἠθικῆς ἀπαιτεῖται ἤδη ἡ συνειδητὴ καὶ καθ' ἐπίγνωσιν ἠθική². Ἡ τοιαύτη μεταβολὴ καὶ ἡ εἰς τὸ ὑποκείμενον μεταθέσις τοῦ κριτηρίου³ συνεπῆγε μὲν τὸν κίνδυνον τῆς διασεισεως τοῦ κύρους τῶν κρατούντων νόμων καὶ τῶν καθιερωμένων ἀξιών, ἔμελλε δὲ νὰ ἐπεγείρη παρεξηγήσεις εἰς βάρος τοῦ εἰσηγητοῦ. Ἦδη ἀπὸ ἐτῶν ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε πικρῶς ἀλλ' ἀκάρπως διασύρει ἐν ταῖς «Νεφέλαις» τὸν Σωκράτη ὡς μικρολόγον ἐρευνητὴν, ὡς τινα σοφιστὴν καὶ διαστροφέα τοῦ δικαίου, ὕστερον δὲ μετὰ τὴν πτώσιν τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν κατάλυσιν τῶν Τριάκοντα κατηγορήθη εἰς τὸ δικαστήριον ὅτι εἰσήγε νέους θεοὺς καὶ ὅτι διέφθειρε τοὺς νέους. Καταδικασθεὶς ἀπέθανε πρεσβύτης (περὶ τὸ 399 π. Χ.) ἐπιδὼν τὴν ἀκμὴν καὶ προσέτι τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀλέθρου τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ πόλεως⁴. Ἡ κατηγορία ἡ κατὰ τοῦ Σωκράτους καὶ ἡ περαιτέρω τύχη αὐτοῦ⁵ δὲν ἦτο κατὰ τὸν Ἐγελον⁶ ἀδίκος, διότι ὡς

¹ Ἐνταῦθα ἔγκειται ἡ διαφορὰ Σωκράτους καὶ σοφιστῶν. Κατὰ τούτους μέτρον πάντων τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ καθ' ἑαστον ἄνθρωπος, ὁ ἴδιος ἑκάστου σκοπός· κατὰ δὲ τὸν Σωκράτη μέτρον εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὡς νόησις, τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἀντικειμενικῶς ἐκφραζόμενον εἶναι τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθόν. (Αὐτ. 70).

² Ἡ ἠθικὴ ἐκείνη εἶναι ἡ *Sittlichkeit*, αὕτη δὲ ἡ *Moralität*, περὶ ὧν ἐπιθι αὐτόθι 46 ἐξ. 72 ἐξ. 76.

³ Ὁ Σωκράτης ἐστράφη εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, ἀντὶ δὲ τῶν μαντείων καὶ χρησμῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐξωτερικῶν θείων σημείων ἐχρησιμοποῖει τὴν ἐσωτερικὴν φωνήν, τὸ πολυθρύλητον δαιμόνιον. Προσφυῶς χαρακτηρίζει ὁ Ἐγελος τὸ «δαιμόνιον» τοῦ Σωκράτους ὡς «ἔχον τὴν μορφήν γνώσεως, ἣ τις ἅμα συνάπτεται πρὸς τὸ ἀσυνείδητον». Εἶναι δηλαδὴ γνώσις παραπλησία πρὸς τὴν ἐμφανιζομένην τότε, ὅταν ἄνθρωποι τινες εὐρισκόμενοι ἐν ἀσυνήθει καταστάσει δύνανται νὰ διίδωσι τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων εἴτε παρόντων εἴτε μελλόντων. Πρόκειται περὶ «γεγονότων, ἅτινα πολλοὶ ἀγροίκως καὶ ἀμαθῶς ἀρνοῦνται ὅλως». (Αὐτ. 94—100, ἰδίᾳ 95 καὶ 96).

⁴ Αὐτ. 85 ἐξ. 100 ἐξ.

⁵ Αὐτ. 101—122.

⁶ Ὁ Ἐγελος διαφωνεῖ πρὸς τὸν Tennemann ἰσχυριζόμενον ὅτι ὁ Σωκράτης «ἔπεσε θῦμα σκευωριῶν, αἵτινες εἶναι πολλαὶ ἐν ταῖς δημοκρατίαις». Παρατηρεῖ δὲ ὅτι αἰτία τῆς εἰς θάνατον καταδίκης ἐκείνου ἦτο τὸ ὅτι ἠρνήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ κῦρος καὶ μεγαλοπρεπὲς ἀξίωμα τοῦ λαοῦ καὶ ὅτι πρὸς τὴν δικαστικὴν ἀπόφασιν ἀντέταξε τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν. (Αὐτ. 102 ἐξ. 115).

πολίτης ἐκεῖνος περιέστη εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ, πρὸς τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀληθές αὐτοῦ¹. Ὅπως ἂν ἔχη, ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ ὁ ἥρωας, ὅποτε διέγνω καλῶς καὶ ἐξέφρασε μετὰ συνειδήσεως τὴν ἀνωτέραν ἀρχὴν τοῦ πνεύματος, τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑποκειμενικοῦ διαλογισμοῦ, ἣν ὁ ἀθηναϊκὸς καὶ καθόλου ὁ ἑλληνικὸς κόσμος δὲν ἠδύνατο εἰσέτι νὰ ὑπομείνη, καὶ μὴ δυνάμενος διετέθη ἐχθρικῶς. Ὁ λαὸς τῶν Ἀθηναίων ἐδικαιοῦτο, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑπεχρεοῦτο ὑπερμαχῶν τῶν νόμων νὰ ἀντιδράσῃ πρὸς τοιαύτην ἀρχήν, ἣν ἐθεώρει ὡς ὀλεθρίαν καὶ ἐγκληματικήν. Καὶ ὄντως ἀντέδρασεν, ἡ δὲ τύχη τοῦ Σωκράτους ἦτο ὅλως τραγική². Ἡ τύχη αὐτοῦ δὲν εἶναι μόνον ἡ προσωπική, ἡ ἰδία αὐτοῦ μοῖρα ἀλλὰ καὶ ἡ μοῖρα τῆς ὅλης πατρίδος³, ἡ τραγωδία τῶν Ἀθηναίων, ἡ τραγωδία τῆς Ἑλλάδος⁴.

Ἐπὶ τούτοις εὐρίσκει τὰς αἰτιάσεις τῶν κατηγορῶν οὐχὶ ἀνυποστάτους· διότι διὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ «γνώθι σαυτὸν» εἰσήγεν ὁ Σωκράτης νέον τινὰ θεόν, διὰ δὲ τῆς ἀπροσκήπτου ἐπεμβάσεως ἐχαλάρου τὸν ἀπαραίτητον ἠθικὸν δεσμὸν γονέων καὶ τέκνων (ἐπιθι ἰδία σ. 107 ἐξ. 109 ἐξ.). Ἀλλὰ τὰς περὶ τοῦ πράγματος τούτου γνώμας καὶ κρίσεις τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου δυσκόλως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀποδεχθῆ κατὰ πάντα, ἱκανὰς δὲ θὰ εἶχε νὰ προβάλη ἀντιρρήσεις.

¹ Αὐτ. 101.

² Οὗτος εἶναι ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ ὁ κληρὸς τῶν ἡρώων· ἐκλαμβάνονται ὡς ἄνθρωποι βίαιοι καὶ τῶν νόμων καταλυταί· καὶ αὐτοὶ μὲν ἀπόλλυνται ἀλλ' ἡ ὑπὲρ ἧς ἠγωνίσαντο ἀρχὴ εἰσχωρεῖ καὶ ἐκτείνεται εὐρέως καὶ κατὰ μικρόν, εἰ καὶ ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, ἐκνικᾷ καὶ ἐπικρατεῖ ὑποσκάπτουσα τὰ παραδεδομένα. (Αὐτ. 120).

³ Αὐτ. 48.

⁴ Ἡ περὶ τοῦ Σωκράτους κρίσις τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ φιλοσόφου φαίνεται ἡμῖν γε ἄγαν αὐστηρὰ καὶ θὰ ἐτολμῶμεν νὰ εἰπωμεν ὅτι ἐνιαχοῦ ἄπτεται πως τῶν ὀρίων τῆς ἀδικίας· διότι τί ἄλλο νὰ εἰπωμεν περὶ τῆς γνώμης καθ' ἣν «ἡ σωκρατικὴ ἀρχὴ ἐπήνεγκεν ἐν ἄλλῃ μορφῇ τὸν ὀλεθρον τοῦ ἑλληνικοῦ βίου»; (αὐτ. 120). Ἀλλὰ διατί ἄρα νὰ ῥίψωμεν ἐπὶ τὸν Σωκράτη (ὡς θέλει ὁ Ἑγελος) τὴν σκιάν τῶν πράξεων τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ τοῦ Κριτίου; Καὶ κατὰ τί εὐθύνεται ὁ διδάσκαλος, ἂν τινες τῶν μαθητῶν παρανοῶσιν ἢ κακῶς ἐφαρμόζωσι τὰς θεωρίας ἐκεῖνου; Ἐνταῦθα δ' εὐλόγως θὰ προεβάλλετο καὶ τὸ ἐρώτημα τότε· μή πως ἡ ἀρχὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ διαλογισμοῦ, τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος (ἔστω καὶ ἂν τοῦτο ἐκληφθῆ ἐπιπολαιότερον καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ βάθος, ὅπερ ἔχει ἐν τῇ σωκρατικῇ φιλοσοφίᾳ), μή ἡ ἀρχὴ αὕτη εἰσήχθη νῦν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ δὲν ἐκράτει ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἐν Ἀθήναις; Καὶ ἂν ὁ Σωκράτης μὴ εἶναι ξένος πάσης εὐθύνης, αὕτη εἶναι πάντως μικρά· οὐδαμῶς δὲ δικαιούμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ἐκεῖνον ὡς τὸν αἴτιον τοῦ ὀλέθρου τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος.

15. Ἡ τοῦ Σωκράτους διδασκαλία οὔτε συστηματικῶς διατυπωθεῖσα οὔτε ἐν συγγραφαῖς ὑπ' ἐκείνου κατατεθεῖσα ἦτο εὐλογον νὰ νοηθῆ ἀτελῶς καὶ ἀναπτυχθῆ μονομερῶς. Καὶ ὄντως οἱ ἄμεσοι ἐκείνου μαθηταὶ τὰ παρὰ Σωκράτει ἀχώριστα στοιχεῖα, γνῶσιν καὶ ἀρετὴν, διαλεκτικὴν καὶ ἠθικὴν ἐχώρισαν ἀπ' ἀλλήλων· πρὸς δ' ἔτι τὴν ἠθικὴν ἐνόησαν κατὰ πάντη διαφόρους τρόπους, διότι τὸ ἀγαθὸν ἐταύτισαν ἄλλοι μὲν πρὸς τὴν ἡδονὴν ἄλλοι δὲ πρὸς τὸ ἀνευδεές. Ὅθεν προῆλθον τριῶν εἰδῶν Σωκρατικοί, οἱ μὲν Μεγαρικοί, οἱ δὲ Κυρηναῖκοί, οἱ δὲ Κυνικοὶ ὀνομαζόμενοι καὶ ἰδίας Σχολὰς ἀποτελοῦντες. Ἡ *μεγαρικὴ Σχολή*¹, ἧς ἀντιπρόσωποι εἶναι *Εὐκλείδης* ὁ Μεγαρεύς, ὁ ἰδρυτὴς τῆς Σχολῆς, ὁ μαθητὴς αὐτοῦ *Εὐβουλίδης* ὁ Μιλήσιος καὶ *Στίλπων* ὁ Μεγαρεύς, ἀνῆγε πάντα εἰς τὸ ὄν ὡς μονάδα καὶ τοῦτο ἐταύτιζε πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ἐθεώρει ὡς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπλότητος· ἀντεχομένη τῶν τύπων τῆς καθολικότητος ἐπειρᾶτο νὰ δείξῃ ὅτι τὰ καθ' ἕκαστον εἶναι μὴ ὄν². Πρὸς κύρωσιν τῶν δοξῶν τούτων μετεχειρίζετο ὁ τῆς Σχολῆς ἰδρυτὴς κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ζήνωνος τὴν ἔμμεσον ἀπόδειξιν, οἱ δὲ ὄπαδοὶ μετὰ τοσοῦτου ζήλου ἐθεράπευον τὴν διαλεκτικὴν, ὥστε ὠνομάσθη ἡ Σχολὴ διαλεκτικὴ ἢ ἐριστικὴ³.

16. Οἱ *Κυρηναῖκοι* ἐσπούδαζον νὰ ὀρίσωσιν ἀκριβέστερον τὸ ἀγαθόν καὶ ἐταύτιζον αὐτὸ πρὸς τὴν ἡδονήν, τὴν ἀπόλαυσιν, τὴν ἀποπλήρωσιν τῶν φυσικῶν ἐνδειῶν, οὕτω δὲ ἀπεμακρύνοντο σφόδρα ἀπὸ τῆς σωκρατικῆς ἀρχῆς· ἐν τῷ συνόλω δ' ὅμως ἐπεδίωκον καὶ αὐτοὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτάρκειαν τοῦ προσώπου⁴. Ἰδρυτὴς τῆς Σχολῆς⁵ ἐγένετο Ἄριστιππος ὁ Κυρηναῖος, ἀνὴρ λόγιος καὶ ἐπιφανὴς ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὁμιλητὴς τοῦ Σωκράτους· καὶ ἐτίθετο μὲν ἐκεῖνος⁶ ἀρχὴν τὴν ἡδονὴν ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἀπεφαίνετο ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς παιδείας καὶ μορφώσεως ὀφείλει νὰ ἐπιτύχῃ τῆς τελείας ἐλευθερίας, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς διανοίας εἶναι ὄρος ἀπαραίτητος πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἡδονῆς. Αἱ παραδεδομένα παντοῖαι διηγήσεις μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Ἄριστιππος ἐθῆρευε μὲν τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ βίου ἀλλ' ἐρρῦθμιζε τὴν ἡδονὴν πρὸς

¹ Αὐτ. 129—146.

² Πβλ. αὐτ. σ. 127 καὶ 129.

³ Πολλοὶ τῶν συλλογισμῶν, ὧν ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ Μεγαρικοί, εἶναι αὐτὸ τοῦτο σοφίσματα καὶ ὑπομιμνήσκουσι τοὺς Ἐλεάτας καὶ τοὺς σοφιστάς. (ἔπιθι ἰδίᾳ τὰ περὶ Εὐβουλίδου λεγόμενα, ἐν σελ. 135 ἐξ.).

⁴ Αὐτ. 128. 146.

⁵ Περὶ τῆς κυρηναϊκῆς Σχολῆς καθόλου ἐπιθι αὐτ. 146—159.

⁶ Περὶ τοῦ Ἄριστίππου ἰδίᾳ ἰδὲ αὐτ. 147—154.

τὴν φρόνησιν, τὴν διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν πραγμάτων¹. Ἄριστίππου δὲ τοῦ νεωτέρου, τοῦ «μητροδιδάκτου», μαθητῆς ἦτο Θεόδωρος ὁ ἄθεος, ὅστις διέκρινε τὸ ἀγαθὸν κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ ἐξήρτα τὴν εὐδαιμονίαν οὐχὶ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἡδονῶν ἀλλ' ἐκ τῆς εὐθύμου τῆς ψυχῆς διαθέσεως, ἐκ τῆς χαρᾶς, ἧς πρυτανεύει ἡ φρόνησις. Ἡγησίας δὲ ὁ ἐπιλεγόμενος «πεισιθάνατος» συνάγων τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας τῆς κυρηναϊκῆς ἀρχῆς ἀπεφαίνετο ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει τελεία εὐδαιμονία· τὸ μὲν σῶμα κατατρύχεται ὑπὸ πολλαπλῶν παθημάτων ἢ δὲ ψυχὴ συμπάσχει τῷ σώματι, διὸ καὶ εἶναι τῷ σφῶν ἀδιάφορον τὸ ζῆν ἢ τὸ τεθνᾶναι. Ὁ σκοπὸς τοῦ σοφοῦ ἐγκείται οὐχὶ ἐν τῇ αἰρέσει τῶν ἀγαθῶν ἀλλ' ἐν τῇ φυγῇ τῶν κακῶν καὶ τῇ ἀδιαφορίᾳ πρὸς πάντα τὰ ἐκτός. Τέλος δὲ ὁ Ἄννικεῖρις δὲν ἀπέκλινε τῆς συνήθους ἠθικῆς, ὁπότε εὗρισκεν ὅτι τὰ συναισθηματὰ τὰ ἐκ τῆς φιλίας, τῆς εὐγνωμοσύνης, τῆς πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πατρίδα ἀγάπης εἶναι πηγαὶ χαρᾶς καὶ ἀπολαύσεως².

17. Οἱ Κυνικοὶ ἤκιστα προσέχοντες εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ μάλιστα θαυμάζοντες τὸ ἀνεξάρτητον τοῦ σωκρατικοῦ χαρακτῆρος ἐθεώρουν ὡς ἀποστολὴν τοῦ ἀνθρώπου τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἐλευθερίαν, τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς πάντα τὰ ἐκτός πράγματα, πρὸς τοὺς ἐπὶ μέρους σκοπούς, τὰς ἐνδείας καὶ ἀπολαύσεις. Ἡ ἀρετὴ παρ' αὐτοῖς ἔχει χαρακτῆρα ἀρνητικόν, ἐγκείται ἐν τῇ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ πάσης ἀνάγκης καὶ περιγράφεται ὡς ἀπάθεια καὶ τῆς ψυχῆς ἡρεμία. Ἦδη Ἀντισθένης ὁ Κυρηναῖος, ὁ ὡς κυνικὸς πρῶτος ἐμφανιζόμενος καὶ «ἀπλοκύων» ἐπονομαζόμενος, ἀπέφαινε τὴν ἀρετὴν αὐτάρκη εἰς εὐδαιμονίαν καὶ προσδεομένην μόνον σωκρατικῆς ἰσχύος, ἐκήρυττε δὲ ὅτι πρὸς τὸ θεῖον προσεγγίζει ὁ ὡς ἐλαχίστας ἔχων ἐνδείας. Ἀπὸ δὲ Διογένους τοῦ Σινωπέως οἱ Κυνικοὶ διῆγον βίον ἀναιδοῦς ἐπαίτου ἀπεχόμενοι κατὰ κανόνα τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου καὶ φερόμενοι μετ' ἀναισχυντίας δηλωτικῆς τῆς ἀδιαφορίας πρὸς τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων³.

18. Ἀκριβέστερον ἐνόησε καὶ εὐρύτερον ἀνέπτυξε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους ὁ μεγαλοφυέστατος καὶ περιφανέστατος τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὁ Πλάτων,⁴ «κοσμοϊστορικὸν πρόσωπον, οὗ ἡ φιλοσοφία πρόκειται ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐν τῷ κόσμῳ γεγονότων ἀσκήσασα ἐξ ἀρχῆς ἐφ' ἅπαντα

¹ Ὁ Ἄριστίππος ἐγίνωσκε νὰ προσαρμόζηται πρὸς τὰς περιστάσεις καὶ διέτριπεν ἐν τῇ αὐλῇ τῶν Συρακουσῶν.

² Περὶ Θεοδώρου, Ἡγησίου καὶ Ἄννικερίδος ἰδὲ αὐτ. 151—159.

³ Αὐτ. 164—169.

⁴ Περὶ τοῦ Πλάτωνος ἰδὲ αὐτ. 169—297.

τὸν μετέπειτα χρόνον μεγίστην ῥοπὴν εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος»¹. Οὗτος γεννηθεὶς ἐν ᾧ ὁ Περικλῆς ἀπέθανεν ἔτει (τῷ 429 π. Χ.) κατήγετο ἐξ οἴκου ἀριστοκρατικοῦ καὶ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐκοσμήθη δι' ἑξαιρέτου καλλιτεχνικῆς δυνάμεως ἐκδηλωθείσης μὲν πρωίμως εἰς ποιητικὰ δοκίμια θαυμαζομένης δὲ καὶ νῦν ἐν τοῖς ἐκπρεπέσι συγγράμμασι. Πρὶν μαθητεύσῃ παρὰ τῷ Σωκράτει ἦτο ᾠκειωμένος πρὸς τὴν ἠρακλείτειον φιλοσοφίαν ὕστερον δ' ἔμαθε τὰ δόγματα καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαιότερων φιλοσόφων καὶ δὴ καὶ τὰ ἐλεατικά καὶ τὰ πυθαγόρεια. Ἰκανὰ διδαχθεὶς ἐκ τῶν ἀποδημιῶν καὶ τῶν ἐν Σικελίᾳ ἀτυχῶν διατριβῶν ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐξηκολούθησε τὴν ἐπιστημονικὴν δρασίην μέχρι τελευτῆς². Ἀπέθανε δὲ πρεσβύτης (τῷ 348) καταλιπὼν πλεῖστα καὶ κατ' ἀγαθὴν τύχην περισωθέντα ἔργα, ὧν τό τε περιεχόμενον καὶ ἡ μορφή θέλγουσι καὶ μεγίστην ἔχουσι σπουδαιότητα. Τὰ ἔργα ταῦτα, ἐν μορφῇ διαλογικῇ συντεταγμένα, πρόκεινται μὲν ἀληθινὰ καλλιτεχνήματα ἀλλ' οὐ μικρὰν ὁμως παρέχουσι δυσχέρειαν, διότι πρῶτον δὲν δεικνύουσιν ἐναργῶς ἐκάστοτε τὴν ἰδίαν γνώμην τοῦ Πλάτωνος, ἀνθ' οὗ οὐδαμοῦ φαινομένου τὴν συζήτησιν διεξάγει ὁ Σωκράτης μετ' ἄλλων· ἔπειτα δὲ μετὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν ἀναμειγνύονται μυθικὰ στοιχεῖα, ἡ δὲ ἀπ' ἀλλήλων διάκρισις αὐτῶν δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλος³. Μετ' ἐνθουσιασμοῦ λέγει ὁ Πλάτων περὶ τῆς ἀμυθήτου ἀξίας τῆς φιλοσοφίας, ἣτις μόνη δύναται νὰ σώσῃ τὰς πόλεις καὶ εἶναι ἀγαθὸν «οὐ μείζον οὐτ' ἦλθεν οὔτε ἤξει ποτὲ τῷ θνητῷ γένει δωρηθὲν ἐκ θεοῦ»⁴. Ὑπόθεσις δὲ τῆς φιλοσοφίας ὑπάρχουσιν αἱ ἰδέαι, αἵτινες δὲν εἶναι τὰ μερικὰ καὶ αἰσθητὰ πράγματα ἀλλ' ἡ καθόλου καὶ ἀληθῆς οὐσία αὐτῶν, τὰ ἀνώλεθρα γένη καὶ εἶδη. Παρανόησιν, λέγει, τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας θὰ ἀπετέλει ἡ ἐκδοχή, καθ' ἣν αἱ ἰδέαι εἶναι ὄντα ὑφ' ἑστώτα ἐν ἑτέρῳ τινί νῶ, ἐν λόγῳ ἐκτὸς τοῦ κόσμου ὑπάρχοντι, οἷον εἰ πρότυπα καθ' ἃ ὁ καλλιτέχνης ἐπεξεργάζεται τὴν δεδομένην ὕλην, καὶ κατ' ἀκολουθίαν εὐρίσκονται ἔξω τῶν αἰσθητῶν καὶ τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Ὡσαύτως πλημμελὴς εἶναι ἡ ἐκδοχή, καθ' ἣν αἱ ἰδέαι εἶναι ἔκγονα μεγαλοφυΐας ἢ ἀνήκουσιν εἰς κατάστασιν γοητείας καὶ ἐνθουσιασμοῦ, εἶναι δηλονότι πλάσματα τῆς φαντασίας. Σφαλερὰ μὲν ἄρα εἶναι ἡ ἐκδοχή τῶν ἰδεῶν ὡς ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τοῦδε ὑπαρχουσῶν, σφαλερὰ δὲ πάλιν ἡ ἐκδοχή αὐτῶν ὡς δημιουργημάτων τῆς φαντα-

¹ Αὐτ. 170.

² Αὐτ. 171—178.

³ Αὐτ. 178—190.

⁴ Ἐν Πολιτείᾳ 5, 473. Τίμ. 47.

σίας¹. Αἱ ἰδέαι συναποτελοῦσι τὸν νοητὸν κόσμον, ὅστις εἶναι τὸ ἀληθές, τὸ ἄξιον γνώσεως, τὸ αἰδίδιον, τὸ καθ' αὐτὸ θεῖον. Ἄλλ' ὁ κόσμος οὗτος δὲν εἶναι ἐπέκεινα τῆς πραγματικότητος, ἐν ἄλλῳ τινὶ τόπῳ, ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' εἶναι πραγματικὸς κόσμος². Αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι προσι-
ται εἰς τὴν αἴσθησιν ἀλλὰ θεωροῦνται ἐν τῷ φωτὶ τῆς διανοίας· ἡ νόη-
σις δὲν δημιουργεῖ τὰς ἰδέας ἀλλὰ ταύτας ἐνυπαρχούσας ἐν τῇ ψυχῇ
ἀνυποῖ εἰς τὸ φῶς τῆς συνειδήσεως³, ἥτις ἀνύψωσις εἶναι ἡ ἀνάμνη-
σις⁴. Πρὸς τὴν θεωρίαν δὲ τὴν περὶ ἀναμνήσεως συναφῆς εἶναι ἡ διδα-
σκαλία ὅτι ἡ ψυχὴ προῦπῆρχε μὲν τοῦ σώματος ἐν οὐρανίᾳ μετὰ τῶν
ιδεῶν συνυπάρξει θά διατελῆ δὲ ὑπάρχουσα καὶ μετὰ τὸν θάνατον, τὴν
φθορὰν τοῦ σώματος. Ὑπολαμβάνει δ' ὅμως ὁ Ἑγελος ὅτι ἡ τοιαύτη
διδασκαλία ἔχει ἀπλῶς μυθικὸν χαρακτῆρα καὶ δηλοῖ οὐχὶ τὴν προσω-
πικὴν (ἀτομικὴν) ὑπόστασιν καὶ ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἀλλὰ μόνον τὴν
καθολικὴν καὶ νοητικὴν φύσιν αὐτῆς⁵.

19. Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία κατὰ τὸ ὅλον αὐτῆς περιεχόμενον διαρ-

¹ Αὐτ. 190. 199.

² Αὐτ. 199.

³ «Αἱ παραστάσεις τῶν πραγμάτων ἔρχονται ἔξωθεν, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ αἱ ἔννοιαι. Τὸ ἀληθές ἔχει τὴν ῥίζαν ἐν αὐτῷ τῷ πνεύματι καὶ ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ». (Αὐτ. 202 ἐξ. 204).

⁴ Ὁ Ἑγελος ἐρμηνεύει τὴν λέξιν Erinnerung (ἀνάμνησιν), κατὰ τὴν ἔτυμολογίαν αὐτῆς (er-*innern*), ὡς σημαίνουσιν τὸ ὅτι «ἐρχόμεθα εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς» (In-sichgehen, Sichinnerlichmachen), «φέρομεν εἰς τὴν συνείδησιν τὸ ἐντὸς ἡμῶν» (unser Inneres zum Bewusstsein bringen). Παρατηρεῖ δὲ ὅτι ἡ λέξις ἔχει παρὰ Πλάτωνι συχνὰ καὶ τὴν πρώτην, τὴν ἐμπειρικὴν ἔννοιαν. (Αὐτ. 204).

⁵ Ἐπιτραπήτω νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὴν περὶ ιδεῶν καὶ ψυχῆς πλατωνικὴν θεωρίαν ἀπεικονίζει ὁ Ἑγελος οὐχὶ ὅπως κατ' ἀλήθειαν ἐνοήθη ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου ἀλλὰ κατὰ τρόπον προσαρμοζόμενον πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ θεωρίας. Ποιεῖ δηλαδὴ τὸν Πλάτωνα πρῶτον μὲν νὰ μὴ διακρίνη τὰς ἰδέας καὶ τὰς ἐννοίας (παρὰ Πλάτωνι δ' ὅμως αἱ μὲν ἰδέαι εἶναι ἀντικειμενικαὶ καὶ μεταφυσικαὶ οὐσίαι, αἱ δ' ἔννοιαι ὑποκειμενικαὶ καὶ ψυχικαὶ εἰκόνες)· δεύ-τερον δὲ νὰ θέτῃ ἐκεῖνας ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ καὶ μὴ διακρίνη δύο κόσμους. (Καὶ ὅμως αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰς ἐν ἄλλῳ τινί, ὑπεραισθητῷ καὶ νοητῷ κόσμῳ). Ἐπὶ τούτοις ἐκλαμβάνων παραδόξως τὰ ὑπ' ἐκείνου λεγόμενα περὶ ψυχῆς ὡς ἔχοντα ἀπλῶς μυθικὸν χαρακτῆρα ἀρνεῖται ὅτι ὁ Πλάτων παρεδέχετο τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχὴν ὡς ὑπόστασιν προσωπικὴν (ἀτομικὴν) καὶ ἀθάνατον, ἐκδέχεται δὲ αὐτὴν ὡς καθολικὴν τινὰ καὶ καθαρὰν νόησιν. (Ἄλλ' ἡ ἀπροκατάληπτος καὶ ἀκριβὴς ἐρμηνεία τῶν πλατωνικῶν διαλόγων πείθει ἰσως ἀδιστακτῶς περὶ τοῦ ἐναντίου, ὅτι ὁ θεῖος φιλόσοφος ὡς προσωπικὴν ἐνόει τὴν ψυχὴν καὶ διὰ πολλῶν λογικῶν ἐπιχειρημάτων προουθυμεῖτο νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς).